

TÜRKİYE EKONOMİSİ

1950-1961: Liberalleşme ve Dünya Ekonomisine Entegre Olma Çabaları

1950'den sonraki dönemde liberal ekonomi adı verilen yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konulmuştur.

Başlangıçta devletin rolünün daraltılması hedef alınmışsa da kamu harcamalarının GSMH içindeki payında önemli bir azalma olmamış; ancak, kamu harcamaları içinde altyapı yatırımlarının payı büyük ölçüde artmıştır. Ulaştırma ve sulama yatırımlarının ve tarımsal destekleme politikalarının katkısı ve kısmen de olumlu dış ticaret konjonktürünün etkisiyle tarım kesimi güçlenmiş, iç pazarın entegrasyonu artmış, bu durum da sonuçta piyasa ekonomisinin gelişmesine ve güçlenmesine imkân vermiştir. Buna karşılık, uygulanan liberal politikalar sonucu oluşan dış ödeme dar boğazını aşabilmek ve kamu açıklarını kapatabilmek için **4 Ağustos 1958'de bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur.**

1950 Öncesi Gelişmeler

Türkiye tarafsız bir politika izleyerek II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmışsa da ekonomisi savaşın yıkıcı etkilerinden kurtulamamıştır. Devlet, savaş dönemi yetkilerini kullanarak özel kesim üzerinde yoğun kontrollere başlamıştır. Katı devletçilik sürdürülmüş ve **1940 yılında Milli Korunma Kanunu** yürürlüğe konulmuştur. Kanun, savaş ekonomisinin yol açtığı azalan üretim ve ithalat şartlarında ortaya çıkan darlıkların ve enflasyonist baskıların önüne geçilmesinde, katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yaklaşımının temel aracı olmuştur.

1941 yılında da Sanayi Teşvik Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Milli Korunma Kanunu'na göre; ithalat ve ithal mallarının dağılımı, ithalatçı Birlikler tarafından yapılmıştır. Takas ve Kliring 'in ödeme sisteminin esasını oluşturduğu bu dönemde dış ticaret, hemen hemen tamamen devletin kontrolünde olmuştur.

Bu koşullar altında, 1940 öncesi dönemin iktisat politikalarının temel unsuru olan sanayileşme hedefi, yerini ülkedeki mal kıtlıklarını gidermek ve karaborsayı önlemek için fiyatları düşük tutmaya yönelik kısa vadeli programlara bırakmıştır. Özellikle karaborsa sonucunda oluşan haksız ve aşırı karları gerektiği gibi vergilendirmek için, 12 Kasım 1942'de yürürlüğe konulan ve bir defaya mahsus alınan **Varlık Vergisi** döneme damgasını vurmuştur.

1940-1945 dönemi içinde özellikle 1942 ve 1943 yılları en yüksek enflasyonun yaşandığı yıllar olmuş ve Türkiye'de yaşanan bu ilk enflasyon, **devalüasyonun** yapılmasına neden olmuştur (1943'te 126 Kuruş olan 1 \$, 131 Kuruş'a çıkartılmıştır).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1945-50 döneminin önemli bir gelişmesi de TL'nin **7 Eylül 1946'da devalüe edilmesi olmuştur.** İhracatı arttırmak ve yüksek enflasyonu durdurmak için yapılan bu devalüasyonla 1 \$ = 1.9 TL'den 2.8 TL'ye yükseltilmiştir.

Ancak, savaş nedeniyle baskı altında kalan ihtiyaçların giderilmesi, ithalatı hızla arttırmıştır. Bu da, 1947'den itibaren tekrar dış açık verilmesine neden olmuştur.

Tarım, ulaştırma, büyük su işleri, enerji, demir-çelik, çimento, madenler ve sanayi sektörlerini kapsayan **1947 Yılı Türkiye İktisadi Kalkınma Planı** hazırlanmıştır. Planın amacı belirlenirken, Marshall Yardımı kapsamına alınabilme isteğinin önemli etkisi olmuştur. Plan, sektörlerin bir araya gelmesinden oluşan bir plan olmanın ötesine geçememiştir. 1947 Planı'nın ülke kalkınması için temel olarak seçtiğı sektör tarım olmuş ve sektörün geliştirilmesi için ulaştırma programını en önemli araç olarak görmüştür.

Sanayi sektörü planda en sonda yer alan hedef sektör olurken, tarımsal gelişmeye yardımcı olması amaçlanmıştır. Ancak, plan uygulama imkânı bulamamış ve devletçi-korumacı sanayileşme anlayışının gündemden kalktığına bir göstergesi olmuştur. Türkiye, 1946'dan itibaren özel teşebbüsün öncülüğünde iç ve dış ticaretin serbestliğini esas alan karma ekonomik sistem uygulamasına yönelmiştir.

1940'ların ikinci yarısında Türkiye, yabancı yardımına ve dış borçlanmaya açılmıştır. Türkiye, 1948-1949'da ilk kez Marshall Planı çerçevesinde ABD'den 50 milyon \$'lık bir dış yardım almıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Dünya Bankası, IMF, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası örgütlere üyelikleri, ekonomide liberal eğilimleri hızlandırarak güçlendirmiştir.

1950'Lİ YILLARIN İKTİSAT POLİTİKASI

1950 yılı, Türkiye'de çok partili siyasal hayatın başlangıç tarihidir. 1950 yılı ile birlikte siyasal hayattaki bu değişimin yanı sıra iktisat politikasında, iktisadi konulara yaklaşım yollarında da bazı değişimler olmuştur.

1950 yılına kadar olan dönemde Türkiye ekonomisinde bir yanda karma ekonomik model ve devlet işletmeciliğinin gelişmesi, diğer yanda da genel iktisat politikalarında izlenen yol, hedefler ve araçlar alanında yerleşen bir gelenek oluşmuştur.

Böyle bir geleneğin oluşmasında büyük rol oynayan önemli faktörlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

- Geçmişin mirası ve ekonomik envanter.
- 1920-1950 döneminde I. Dünya Savaşı'nın etkileri, İstiklal Savaşı ve 1929'da başlayıp 1930'larda etkisi bütün dünyaya yayılan Büyük Ekonomik Kriz.
- Son olarak da 1939-1944 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı.

1950'ye kadar olan dönemde dünyada hâkim olan ulusal ekonomi ve sömürü eğilimi, Türkiye ekonomisini dış dünyaya kapamış ve yalnızlığa itmiştir. Ayrıca, bu dönemde ne ekonomik kalkınma teorileri gelişmiş ne az gelişmiş ülkelerin desteklenmesi bilinci oluşmuş, ne de Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi ekonomik yardım ve iş birliğini sağlayacak kurumlar ve zihniyet ortaya çıkmıştır.

1950'li yıllar ise iktisadi büyüme-gelişme ve az gelişmiş ülkelerin kalkınması ile ilgili teorilerin çoğaldığı bir dönem olmuştur. Yine 1949 yılında imzalanan NATO Antlaşması'nın siyasi, askeri ve ekonomik yönleri de ortaya çıkmış ve dünyada uluslararası işbirliği bloklar çerçevesinde belirlenmiş ve yardımlaşma kurumları kurulmuştur.

1950 sonrası, Türkiye’de devlet-ekonomi ilişkilerine farklı bir biçim getirmiş ve ilişkiler değişmişse de, bu ilişkilerin bilimsel, sistemli bir şablona sahip olduğu söylenemez. Dönemin siyasi iktidarı, serbest piyasa modelinin gücünü, güçlülüğünü iktisadi gelişme vasıtası olarak kullanmayı öngören bir ekonomik felsefeye sahip olmuştur. Türkiye, 1953 yılına kadar olan dönemde oldukça liberal bir dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulamıştır.

Bu bakımdan, 1950’lerin ekonomik felsefesi ve ona dayalı iktisat politikaları, ekonomik liberalizmi yerleştirme, serbest teşebbüsün yolunu açıp ufuklarını genişletme ve piyasa ekonomisinin işlemlerini mümkün kılma gayreti içinde olmuştur. Ancak, uygulanan genel iktisat politikaları ile bağlantısı kurulmuş ve koordine edilmiş bir sanayi politikasının varlığından söz etmek kolay değildi ve kalkınma-sanayileşme, koordine edilmiş bir sanayi ve dış ticaret politikaları kapsamında ele alınamamıştır.

Ülkenin ekonomik bakımdan zenginleştirilmesi için bir program dahilinde gerçekleştirilecek olan yatırımlarda artış sağlanması, kamu harcamalarında tasarrufa gidilerek denk bütçenin hedeflenmesi, üretim faaliyetlerinin bürokrasiden kurtarılması, bütçeden yatırımlar için ayrılan paydan geri kalan kısmın üretime harcanarak, özel sermaye sisteminin desteklenerek hem yurt içi sermayenin üretime yönelmesi hem de yabancı sermayenin ülkeye gelmesinin sağlanması, 1950 yılında benimsenen liberalizmin esaslarını oluşturmuştur.

1950-1960 Döneminde İzlenen Kalkınma ve Sanayileşme Stratejisi

1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle kalkınma stratejisi köklü bir şekilde değişmiştir. Yoğun bir şekilde uygulanan devletçilik görüşü terkedilmiş ve özel teşebbüsün teşvikine önem verilmiştir. 1951 yılında toplanan Sanayi Kongresi’nde özel girişime öncelik tanınması, sanayi bakanlığı ve özel sektör sanayicilerinin oluşturacağı sanayi odalarının kurulması ilkeleri benimsenmiştir.

Tablo 1: Türkiye’de 1950-1959 Döneminde Özel Sabit Yatırımların Toplam Sabit Yatırımlar İçindeki Payı (1968 Fiyatlarıyla %)

Yıllar	Özel Sabit Yatırımların Oranı	Kamu Sabit Yatırımların Oranı	Özel Yatırımların Yıllık Artışı	Kamu Yatırımların Yıllık Artışı	Toplam Yatırımların Yıllık Artışı
1950	61	39	23.3	40.5	29.5
1951	62	38	8.5	4.2	6.8
1952	60	40	22.5	34.2	26.9
1953	53	47	1.7	31.7	19.8
1954	56	44	1.0	9.7	4.0
1955	58	42	6.1	0	3.4
1956	53	47	14.7	1.6	7.8
1957	51	49	1.3	9.7	5.2
1958	57	43	11.3	12.2	0.1
1959	54	46	1.8	12.0	4.1

Tablo 1’den de görüleceği gibi; özel sektörün teşvik edilmesine rağmen, toplam yatırımlar içinde devlet yatırımların oranının azalması gerçekleşmemiştir. Çünkü, özel teşebbüsün teşviki için öncelikle altyapı yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu dönemde özel sektör tarafından kurulamayacağı anlaşılan bazı temel sınaî ve tarımsal maddeler ve ara malları tesisleri devlet tarafından yapılmak zorunda kalmıştır.

1950-60 döneminde kamu yatırımlarının özel yatırımlara rakip değil tamamlayıcı olması ilkesinin benimsenmesi sonucu, kamu yatırımları ile birlikte özel yatırımların da önemli oranda arttığı gözlenmektedir. Bu dönemde devlet, özel teşebbüsü sınırlamak ve kontrol etmekten çok, teşvik etmek yönünde ekonomik faaliyetlere müdahale etmiştir. Bu nedenlerle sadece yatırımların dağılımına bakarak devletçiliğin uygulanmaya devam ettiğini söylemek yanlıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk defa bu dönemde özel yabancı sermaye de teşvik edilmeye başlanmıştır. 1947 yılında yabancı sermayenin kısmen ya da tamamının dışarı transferine ilişkin kararlarda Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştı. 1950 yılında hükümetin değişmesi üzerine, **1951’de Yabancı Sermaye Kanunu** çıkarıldı. Ancak tarımı ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve kar transferini sınırlayan bu kanun yetersiz bulunmuş ve bunun üzerine **1954’te 6224 Nolu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** yürürlüğe girmiş söz konusu sınırlamalar kaldırılmıştır.

Hükümetin özel yabancı sermaye yatırımlarının teşviki amacıyla, mevcut kanunu yeterli bulmayarak değiştirmiş olduğu ve Türk teşebbüslerine tanınan tüm hak ve muafıkları, aynı alanda çalışan yabancı sermayeli kuruluşlara da veren **6224 Nolu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’yla** söz konusu yatırımların az miktarda da olsa artışı sağlanmıştır. Bu sayede, montaj sanayi ile özellikle otomotiv sanayinin (lastik dahil) ilk temellerinin atılması mümkün olmuştur.

1954 tarihli 6236 Sayılı Petrol Kanunu’yla da devletin tekelinde olan petrol arama ve petrol kuyularını işletme faaliyetlerinin yabancılar tarafından da yapılmasına imkân tanınmıştır. 1957’de yapılan bir değişiklik ile yabancı sermayeye rafineri kurma hakkı verilmiştir.

6088 Nolu Turizmi Teşvik Kanunu’yla yabancıların köylerde gayrimenkul alması, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kararına bağlı olarak serbest bırakılmıştır. Yine bu dönemde hükümetin ekonomide özel girişimin etkinliğini arttırmak amacıyla Devlet Denizyolları ve Devlet Havayolları anonim şirkete dönüştürülmüş ve yabancı sermaye ortaklığına açılmıştır.

Bu dönem süresince, kısa vadeli ve yüksek faizli yabancı özel sermayeden dış ticaretin finansmanında yararlanılmış, ayrıca özel kesime uzun vadeli dış kredi sağlanmıştır. Dönem boyunca toplam yabancı sermaye girişinin yarısından çoğunu kısa dönemli yabancı krediler oluşturmuştur. Dolayısıyla yabancı özel sermayeden daha çok dış ticaretin finansmanında yararlanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tür sermayenin, üretimi doğrudan arttırıcı bir niteliği yoktur. Ancak ithal girdi olarak kullanıldığı ölçüde üretime dolaylı katkısından söz edilebilecektir.

Dönem boyunca gelen yabancı sermayenin %95 gibi bir kısmı sanayi kesimine yatırılmıştır. 1951-1965 yılları arasında bu miktarın %26’sı plastik-kauçuk, %25’i kimya, %13’ü elektrikli ev araçları ve %11’i de gıda-içki alt sektörlerine gitmiştir. Bu durum iç pazarın genişlemesiyle birlikte yabancı sermayenin de bu sektörleri karlı bulmasından kaynaklanmıştır.

Bu çerçevede yabancı sermaye, özel sermaye yatırımlarına yön verici ve belli alt sektörlerle yönlendirici bir rol oynamaktadır.

Üretimde ithal girdi kullanılması sanayiye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının özelliklerinden biridir. İthal girdi kullanıldığı için sanayileşmenin geriye doğru bağlantı yoluyla yerli üretimi canlandırma etkisi eksik kalmış ve gerçekleşmemiştir. Ayrıca, özellikle ithalatın güç olduğu durumlarda sınaî üretimin girdi açısından dışa bağımlı olması nedeniyle üretim yapılamamaktadır. Dönem süresince dış ticaret açığının giderek artmasında bu durum önemli bir rol oynamıştır.

Kurulan üretim ölçeğinin teknolojik etkinlikten uzak olması da yine sanayiye yapılan özel sermaye yatırımlarının bir diğer özelliğidir. Bu durum üretimde yüksek maliyet anlamına gelmektedir. Ancak iç pazarın yabancı ürünlerin rekabetine karşı gümrük duvarlarıyla korunması, yüksek kar sağlanmasına yol açmaktadır. Yabancı sermaye, korunan bir ortamda ticari sermayeyle işbirliği içinde olduğundan yüksek maliyete rağmen karlı çalışabilmektedir.

1950-60 dönem yabancı sermayeye yeniden açılışı simgelemektedir. Yabancı sermayenin üretime yönelen payı çok azdır. Sanayi üretimine yönelen yabancı sermaye ise, ilkel teknoloji ve düşük ölçekle üretimde bulunmakta ve ithal girdi kullanmaktadır. Bu durum uzun dönemde yerli sınaî üretimin gelişmesinde olumsuzluklar meydana getirmiştir.

Bu dönemin kalkınma stratejisinin en önemli özelliklerinden biri de, sanayileşme ile birlikte tarım kesiminin geliştirilmesine de ağırlık verilmesidir. Tarımda toprak reformu düşünülmemekle beraber, Cumhuriyetten sonra ilk defa bu dönemde büyük yatırımlar yapılarak geniş çaplı üretimi arttırma politikası uygulanmış ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Tarım üretiminin artmasıyla birlikte kırsal nüfusun gelirinde artışlar gözlenirken, karayolları ağının genişletilmesi neticesinde tarım kesimi piyasa ekonomisi işleyişine girmiştir.

Bu dönemde kredi olanaklarının genişlemesi, traktör sayısının hızla artması, karayolu ulaşımının geliştirilmesi ve tarım ürünleri fiyatlarının desteklenmesi sonucu, tarımda değişim hızlanmıştır. Bu arada gerek Marshall yardımı gerek diğer kaynaklar kullanılarak ülkeye daha önce gelmeye başlamış bulunan tarımsal araç-gereçler, özellikle traktörlerin gelmesi devam etmiştir.

Buna bağlı olarak da dönemin tarımsal gelişmesine damgasını vuran en önemli olay, **traktör sayısının hızla artmasına bağlı olarak işlenen toprak miktarının genişlemesi olmuştur** (Tablo 2).

Dönemin ilk yıllarında gözlenen traktör sayısındaki hızlı artış, dönemin ikinci yarısında devam edememiştir. Bu durum ithalatta yaşanan güçlüklerden dolayı traktörle ilgili girdilerin sağlanamamasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla tarımsal üretim azalmaya başlamıştır. Ancak tek sebep traktör sayısının artmamasından kaynaklanmamıştır. Bunlara ek olarak traktör kullanımı konusunda yeterli teknik hazırlığın ve gerekli yan hizmetlerin olmaması da traktörden beklenen verimi azaltmıştır. Ayrıca traktör sayısı dengesiz bir biçimde artarken buna paralel olarak gübreleme ve sulamanın gelişmesi sağlanamadığından tarımda üretim azalan verim sürecine girmiştir.

Tablo 2: 1950-1960 Dönemi Tarımsal Girdilerin Gelişimi

Yıllar	İşlenen Alan (Bin Hektar)	Artış Oranı (%)	Traktör Sayısı	Artış Oranı (%)	Tarımsal Kredi (Milyon TL)	Artış Oranı (%)
1950	14.542	9,6	16.585	80,9	412	22,3
1951	15.272	5,0	24.000	44,7	646	56,8
1952	17.361	13,7	31.415	30,9	1.067	65,2
1953	18.812	8,4	35.600	13,3	1.213	13,7
1954	19.616	4,3	37.743	6,0	1.497	14,0
1955	20.998	7,0	40.282	6,7	1.558	4,1
1956	22.453	6,9	43.727	8,6	1.888	21,2
1957	22.161	1,3	44.144	1,0	2.108	11,7
1958	22.765	2,7	42.525	-3,7	2.161	2,5
1959	22.940	1,0	41.896	-1,5	2.313	7,0
1960	23.264	1,4	42.136	0,6	2.392	3,4

Savaş sonrası Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin düzelmesiyle satın alma güçlerinin düzelmesi, Kore savaşının ortaya çıkmasıyla tarımsal ve belirli stratejik malların fiyatlarında önemli yükselmeler meydana gelmesi ve doğal şartların uygun olmasının katkısıyla da ülkede tarımsal üretim artmıştır. Traktörlerle yeni alanlar tarımsal üretim alanlarına katılmış ve 1953'lere kadar da ihracatçı ülke durumuna gelmiştir. Hatta 1953'te buğday ihracatında dünyada dördüncü sıraya yükselmiştir.

Tarımsal üretim artışlarında hükümetin uyguladığı politika da etkili olmuştur. Kredi hacmi arttırıldığı gibi, tarımsal mallara özellikle buğdaya dünya piyasasının üstünde fiyat uygulamasının ve vergi muafiyetlerinin de önemli katkısı vardır. Hükümet, Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla üreticiden yüksek fiyata aldığı buğdayı düşük fiyattan ihraç etmek durumunda kalmıştır. Ancak, 1954'lerde artık bu durumu sürdüremediğinden buğday ihracı da durmuştur. Tarımsal kredi 1952 yılından itibaren önemli artışlar göstermiştir.

Bu dönemde yaşanan tarımsal gelişme, aynı zamanda sanayi ve ticaret kesimlerinin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. İmalat sanayinde yine ithal ikame sanayi kollarına önem verilmiş; ancak, dokuma, tütün, gıda, dericilik, cam, toprak ve kilden yapılan ürünlerin imalatı gibi nispeten basit teknoloji gerektiren alanlar yanında genellikle özel yabancı sermaye tarafından ve lisans anlaşmalarının sağladığı teknoloji transferi yardımıyla kimya, ilaç sanayi, otomotiv, tarım makine ve aletleri, elektrikli makine, elektronik gibi daha ileri teknoloji gerektiren ithal ikame imalat sanayi kolları da geliştirilmiştir.

Tarıma açılabilir arazinin sınırlarına varılması ve Kore Savaşı konjonktürünün sona ermesiyle, tarım ihracatında düşüşler yaşanmıştır. Ayrıca, tarımın 1954 yılından itibaren arka

arkaya birkaç yıl süren kuraklık döneminden olumsuz etkilenmesi ve yatırımların kaynak darlığından dolayı ortaya çıkan enflasyonist baskı, dış ticaret dengesinin bozulmasına yol açmış, sanayi yatırım malları ve yedek parçaların ithal imkânları daralmış ve sonuçta büyüme hızı yavaşlamıştır.

Türkiye, 1950'lerde oldukça büyük dış yardım fonları da almıştır. Bu fonlar, 1951-1957 yılları arasında 695 milyon \$'ı kredi, 754 milyon \$'ı hibe olmak üzere, yaklaşık 1.450 milyon \$'a ulaşmıştır.

Üretimin yapısında oluşan; ancak, ihracatı artırmayan değişme, gelir seviyesindeki artışın iç talebi hareketlendirmesi, aşırı değerlenmiş kur politikası ithalatta yüksek oranlı artışa neden olmuş ve liberal dış ticaret politikası dolayısıyla da her türlü tüketim malı serbestçe yurtiçi piyasaya akmıştır. İthal malların talebindeki hızlı artış, mevcut döviz ve altın stoklarındaki hızlı erime ve dış kredilerin, giderek artan dış ödeme açığını maskeleyememesi, dış ticarete liberasyonun terk edilmesini zorunlu kılmıştır (dönemin hükümeti fiilen 22 Eylül 1952'de ve resmen 20 Nisan 1953'de liberasyon sisteminden vazgeçmiştir). İthalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifeleri uygulamaya konularak, **korumacı dış ticaret ve ithal ikameci sanayileşme politikaları izlenmeye başlanmıştır.**

1953 yılına kadar uygulanan liberal-genişletici iktisat politikası ve de Kore Savaşı'ndan kaynaklanan lehte dış konjonktür sayesinde Türkiye yüksek büyüme hızına ulaşmıştır. Ancak, 1953 yılına kadar sürdürülen liberal uygulamalar ithalatı hızlandırmış, **ithalata yönelik ve giderek bağımlı bir ekonomi doğmuştur.**

1954'te spesifik gümrük tarife sisteminden, kıymet esasına dayalı yeni bir gümrük tarife kanunu yürürlüğe girmiştir. İthal mallarından **Hazine Hissesi** adıyla yeni bir vergi alınmaya başlanmış, Milli Korunma Kanunu 1956'da yeniden uygulamaya konulmuştur.

Yine 1956'da **İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi kurulmuş** ve böylece resmi ve özel kuruluşlar tarafından ithal edilecek malların fiyatlarının dünya fiyatları ile uygunluğunun kontrolü başlamıştır. Ayrıca, pamuk ihracı 1957'de devlet tekeline alınmıştır. Bu tedbirlerin sonucunda, dış ticaret yeniden ikili anlaşmalar alanına kaymaya başlamıştır. Yabancı ülkelerden kredi almanın çok zorlaştığı ve yalnızca siyasi ilişkiler sebebiyle ihtiyacın çok altında borç alınabildiği söz konusu dönemde, kredili ithalat usulü oluşturulmuştur. Ancak bu sistem, hem ithal mallarının dünya piyasa fiyatlarının çok yüksekinde bedel ödemek yoluyla sağlanmasına, hem de finansman için döviz kaçakçılığına neden olmuştur.

Böylece, ithalatı haklı kılan serbest ticaret uygulaması, bir yandan döviz karaborsasının ortaya çıkmasına diğer yandan da dış ticaret açığının büyümesine neden olmuş ve döviz-altın rezervlerinin tükenmesiyle de 1953'ten başlayarak ağır bir döviz darboğazı ile karşılaşmıştır. Diğer yandan enflasyonist politikalar, 1958'de uygulamaya konulan istikrar önlemleri paketine kadar devam etmiştir.

1950-1960: Liberal Ekonomi Politikaları Ve Dış Ticarete Kontrol Politikalarına Dönüş

4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programı

1950-60 döneminin ilk yıllarında dış ticaretteki liberasyonun etkisiyle ve açık finansman nedeniyle kaynakların kısa sürede tükenip iç fiyatların yükselmesi ve sabit kur politikasının da körüklediği döviz talebi artarken ithalat güçlükleri nedeniyle üretim kapasitesi düşmüştür. 1956-1958 yılları arası Türkiye'nin giderek dışa kapandığı bu süreçte Dünya Bankası'ndan yeni proje kredisi alınamamıştır. Ayrıca, istikrar programının uygulanması için baskı yapmak üzere dışarıdan verilen program kredileri de azaltılmıştır.

1956 yılında Milli Korunma Kanunu'nun tekrar yürürlüğe konmasıyla birlikte, İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi'nin kurulması şeklindeki müdahaleci politikalara rağmen dış ödeme zorluklarına ancak 1958 yılında çözüm bulunmuştur.

1950 yılında liberalleşme politikalarına ağırlık verilmesiyle Türkiye daha fazla dışa açılmış ve dışa bağımlılık süreci de bu dönemde başlamıştır. Bu dönemden itibaren Türkiye'nin borçlanma yapısında iki önemli farklılık gözlenmiştir. Bunlardan ilki, dış borçlarda meydana gelen misli artışlar, diğeri ise borçlanmada meydana gelen çeşitliliktir. Elbette bu farklılaşmada hem iç hem de dış faktörler etkili olmuştur. En büyük etkiyi ülke içinde uygulanan dışa açık politika uygulamaları yapmıştır. Bunun yanında gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına yardım etme fikirleri etkili olmuştur. Bu dönemde özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ödemeler dengesi açıklarındaki aşırı artışlar borçlanmayı arttırmış, ülkelerin yanında uluslararası mali kurumlara da borçlanılmıştır.

1956 yılından sonra dış ticaret açıklarının finansmanında karşılaşılan büyük güçlükler nedeniyle ilk önemli borç ertelemesi yaşanmış ve Türkiye ekonomisinin yeniden düzenlenmesi şartı ile **4 Ağustos 1958'de İktisadi İstikrar Programı'nı** kabul etmek durumunda kalmıştır.

4 Ağustos 1958 Kararları olarak da bilinen İktisadi İstikrar Programı'nın esaslarını; enflasyonist etkenlerin tasfiyesi, ülke kaynaklarının ıslahı ve ekonominin uzun vadeli ihtiyaçlarını ve ödemeler dengesiyle elde edilen imkânları göz önünde bulunduran bir yatırım programının yapılması oluşturmuştur.

Devletin, dış borçlarının faiz ödemelerini dahi yapamayacak bir duruma düşmesiyle birlikte 4 Ağustos 1958'de, IMF önerileri doğrultusunda alınan istikrar tedbirleri ile Türk Lirası %320 oranında devalüe edilerek bir 1\$ 2.80 TL'den 9 TL'ye yükseltilmiştir. Ancak Türk Lirası'nın resmi dolar kuru tüm döviz alımı ve satımı işlemleri için birden 1\$ = 9 TL olarak belirlenmemiştir. Döviz kuru yine 1\$ = 2.80 TL olarak bırakılmış fakat döviz alım satımında prim ödenmesi ve vergi alınması yoluyla çoklu kur uygulamasına geçilerek kademeli bir devalüasyona gidilmiştir.

Yani diğeri bir ifade ile 4 Ağustos 1958'de yürürlüğe giren kararlar uyarınca doların değeri ithalatta 1\$ = 9 TL'ye çıkarılırken, ihracatta ise mallar gruplara ayrılmış ve her grup için eski kura değişik miktarda prim eklenerek belirlenen dolar fiyatları tespit edilmiştir. Örneğin tütün, afyon, krom ve bakır ihracatından elde edilen döviz için 2.10 TL, fındık, kuru üzüm ve incir ihracatından kazanılan döviz için 2.80 TL prim ödemesi başlatılmıştır. Merkez Bankası diğeri döviz alım işlemlerinde 6.20 TL prim ödemiş, döviz satımlarında ise 6.20 TL vergi uygulamıştır.

1960 yılında bu katlı kur sistemi kaldırılarak ihracat için de 1\$ = 9 TL'ye çıkarılmıştır. Başlıca malların ihracatında önceden izin alma ve kontenjanlar söz konusu olurken, ithalat ise üç aylık kontenjanlara göre yürütülmeye başlanmıştır.

1958 İstikrar Programı'yla beraber, ithal ikamesi stratejisi ağırlık kazanmıştır. Döviz gelirlerinin çok kısıtlı oluşunun ve dış yardım imkânlarının daralmasının zorunlu kıldığı ithal ikamesi; kotalar, yüksek gümrük tarifeleri ve ithal yasaklarına dayalı olarak gelişmiştir.

İstikrar programı çerçevesinde emisyon kısıtlanmış, banka kredileri dondurulmuştur. Kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi ve bütçe dengesinin sağlanması kararlaştırılmış fakat bütçe dengesi konusunda başarı sağlanamamıştır. Ayrıca, KİT ürünlerine, fiyatların maliyetleri karşılayacak düzeye getirilmesi ve işletme zararlarının kapatılması amacıyla yüksek oranlı zam yapılmıştır. Ayrıca, OECD, IMF ve ABD ile yapılan anlaşmalarla 600 milyon \$'lık dış borç ertelenmiş ve 350 milyon \$'lık yeni bir kredi alınmıştır. Ancak alınan önlemler, özellikle ödemeler bilançosu açıklarının azaltılmasında başarılı olamamıştır. Bu süreçten sonra Türk sanayii borç buldukça üretim yapabilen bir yapıya dönüşmüştür.

1958 Programı, ortaya çıkan enflasyonist gelişmede; İDT açıklarının Merkez Bankası tarafından kapatılması, bütçe açıklarının Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edilmesi, Merkez Bankası kredilerindeki bu hızlı artışa paralel olarak ticari bankalar tarafından açılan kredilerdeki hızlı artışlar, ihracatı artırmak için Merkez Bankası tarafından verilen primler uygulaması gibi nedenleri ilk sırada değerlendirmiştir. Bu da, özel ve kamu kesiminin tümüyle açık finansmana dayalı bir model içinde olduğunu göstermektedir. Program, bu değerlendirmesinin sonucunda şu değişiklikleri getirmiştir: Merkez Bankası kredilerinin belirli bir limitte dondurulması ve kamu sektörüne açılan kredilerin belirlenen seviyeyi aşmaması, Mevduat Munzam Karşılıkları konusunda hükümete yetki verilmesi, ticari banka kredilerinin 1 Temmuz düzeylerine 200 milyon eklenerek dondurulması, faiz hadlerinin yükseltilerek esnek hale getirilmesi ve ekonomik gerekler paralelinde, hükümet tarafından gerekli olması durumunda değiştirilebilmesi. Bununla beraber program, değişikliği öngörülmesine rağmen faiz aracını kullanmamış ve faiz aracı dışındaki tedbirlere önem vererek, para-kredi politikasını yönlendirmiştir. İdari kararlar ile yönetilen para-kredi politikası ise, talep kontrolünde etkin bir araç olarak kullanılmıştır.

1958 İstikrar Programında alınan tüm kararların altında yatan temel düşüncenin Türkiye Ekonomisini dış etkenlerden koruyarak sistemli ve sürdürülebilir bir büyüme hızına ulaştırmak olduğu söylenebilir. IMF ile Türkiye arasında yapılan ilk stand-by olarak değerlendirilen program alınan kararlar çerçevesinde parasal anlamda oldukça çok sınırlamalar getirmiş, yüksek oranlı devalüasyon yapılmış ancak hedeflenen sonuçlara ulaşamamıştır. Yapılan devalüasyon ithal mallarının fiyatlarını arttırırken, kamu kurum ve kuruluşlarının ürettikleri mal ve hizmetlere uyguladıkları zamlar da maliyetlerin ve fiyatların artmasına ortam sağlamıştır.

İthalatın ihracattan daha fazla artmasıyla, ithalat 1959'da 470 milyon \$, 1960'da 468 milyon \$ olarak gerçekleşmiş ve ihracattaki artış, ithalattaki bu artışı karşılayamamıştır. Dış ticaret açığı 1959'da 116.183 bin \$'a, 1960'da 147.456 bin \$'a yükselmiştir (Tablo 3). İthalattaki söz konusu artışta, 1958'de sağlanan dış yardım ve kredi imkânları açıklayıcı olmaktadır.

Tablo 3: Türkiye'nin 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İthalat (Bin \$)	İhracat (Bin \$)	Dış Tic. Dengesi	İhr/İth (%)
1950	285.664	263.424	-22.240	92.2
1951	402.086	314.081	-88.005	78.1
1952	555.920	362.914	-193.006	65.2
1953	532.533	396.061	-136.472	74.3
1954	478.358	334.924	-143.434	70.0
1955	497.637	313.347	-184.29	62.9
1956	407.340	304.990	-102.35	74.8
1957	397.125	345.217	-51.908	86.9
1958	315.098	247.235	-67.863	78.4
1959	469.982	353.799	-116,183	75.2
1960	468.186	320.730	-147.456	68.5

1958 Programı'yla uygulanan istikrar tedbirleri sonucunda, daralma süreci yaşanmış ve bu süreç 1962 yılına kadar devam edecek bir resesyona dönüşmüştür (Ekzen, 1984: 186). İktisadi alanda yaşanan bu duraklama döneminin yanında Türkiye'de sosyal ve siyasi alanda da sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. İstikrarın sağlanması için yapılan çalışmalar neticelendirilemeyince 1960 yılında yapılan askeri müdahale sonucu yönetim değişmiş ve yeni bir dönem başlamıştır.

Sonuçta, 1950'lerin ekonomik gelişmeleri ve karşılaşılan kriz, dönemin ilk yıllarında uygulanan yatırım ve kalkınma politikası ile dış ticaret politikasının, Türkiye'nin mevcut kaynakları, imkânları ve gerçekleriyle paralellik taşımadığının bir göstergesi olmuştur.

1950-1960 Döneminin Ekonomik Gelişmeleri

Genel anlamda 1950-1960 döneminin ekonomik gelişmeleri şu şekilde olmuştur: ▪ Ödemeler dengesi açığının finansmanı için giderek artan miktarda kısa ve uzun vadeli borçlanma gereği doğmuştur. Türkiye'nin 1950 yılında 776 milyon \$ olan dış borcu, 1956'da 1.2 milyar \$'a, 1960'ta ise 5 milyar \$'a yükselmiştir. Bu dönem, Cumhuriyetin başından beri dış borçların en yüksek hızla arttığı bir dönemdir. Alacaklıları da, çoğunlukla ABD, IMF ve Dünya Bankası'dır. Bu krediler enerji ve sulama gibi altyapı yatırımlarının finansmanında, milli savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında, dış ticaret açıklarının kapatılmasında ve mevcut borçların ertelenmesinde kullanılmıştır.

Tablo 4: Türkiye’de 1939-1949 ve 1950-1959 Dönemleri GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları (%)

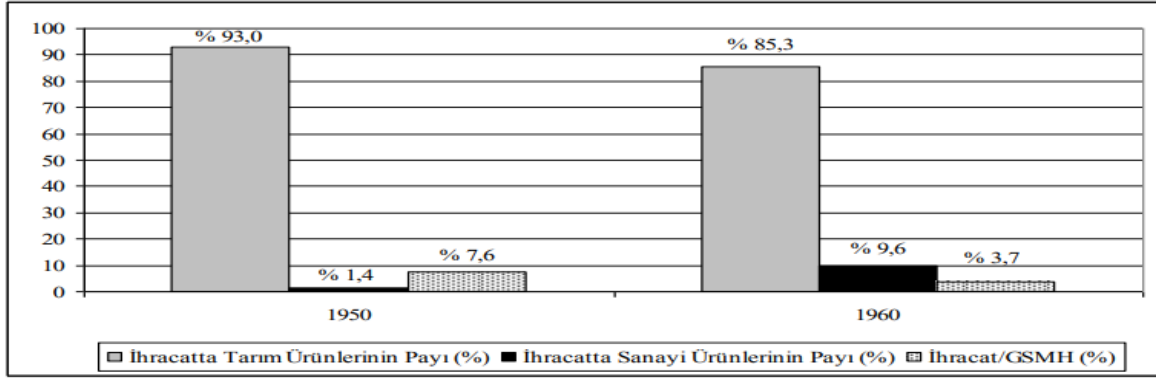
Dönemler	Reel GSMH	Tarım	Sanayi	İnşaat
1939 – 49	0.6	-1.0	3.3	-1.2
1950 - 59	6.9	6.2	9.3	8.2
1950 - 53	11.3	12.2	10.5	15.7
1954	-3	-13.5	9.4	7.4
1955 - 59	5.5	6.0	8.1	2.4

▪ 1939-1949 dönemindeki durgunluğun ardında reel büyüme hızı 1950-1953 yılları arasında çok yükselmiş ve % 11,3 oranında bir artış söz konusu olmuştur. Elverişsiz iklim şartları nedeniyle tarımsal üretimin gerilemesi, 1954’te % -3,0’lük bir daralmaya neden olsa da, 1955-1959 döneminde reel büyüme hızındaki artış % 5,5 olmuştur. 1950-1959 dönemi için bu oran % 6,9 olmuştur (Tablo 4).

1950-1953 yılları arasında sektörlerin büyüme hızları ise tarımda % 12,2, sanayide % 10,5 ve inşaat % 15,7 olarak gerçekleşmiştir. 1954 yılında ise sanayi ve inşaat sektörleri azda olsa büyümeye devam ederken yaşanan kuraklık nedeniyle tarımda % -13,5’lik bir düşüş yaşanmıştır. 1955-1959 yılları arasında ise tarımda ve sanayide büyüme devam ederken inşaat sektörünün önceki dönemlere göre daha düşük bir büyüme hızı kaydettiği gözlenmektedir (Tablo 4).

▪ 1950’li yıllarda kronik dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalınmıştır. Dış ticaretimiz; ithalat politikasına ve yabancı kredi imkânlarına dayalı bir ithalat hacmi ile iklim şartlarına paralel gelişen ve ağırlıklı olarak tarımsal ürünlerin pay aldığı ihracat hacmi özelliğini taşımıştır. İhracatın GSMH’den aldığı payın % 7,6 olduğu 1950 yılında, tarım ürünlerinin ihracattan aldığı pay % 93,0; sanayi ürünlerinin payı %1,4 iken, ihracatın GSMH’den % 3,7 oranında pay aldığı 1960 yılında, ihracatta tarım ürünlerinin payı % 85,3; sanayi ürünlerinin payı ise % 9,6 olmuştur (Grafik 1). 1950-1953 arasında tarımsal üretimde sağlanan artış ve dünya siyasi ve ekonomik konjonktürünün olumlu etkileri, Türkiye’nin ticaret hadlerini düzeltmiş ve ihracat değerinde bu dönemde önemli artışlar söz konusu olmuştur.

Grafik 1: Türkiye’de Tarım ve Sanayi Ürünlerinin İhracat Payları ve İhracatın GSMH’ye Oranı (%)

Uygulanan iktisat politikasının bir sonucu olarak, satın alma gücünün artması iç tüketim mallarının yanı sıra yabancı ülke mallarına yönelik talebi de arttırmıştır. Ancak, ihracattaki artış ithalattaki artışı karşılayamadığından, özellikle 1953'ten sonra 1958'e kadar ihracatta bir daralma yaşanmıştır. Dış ticarete tıkanıklıklar ortaya çıkmış ve açık veren ödemeler dengesinde açıklar daha da artmıştır.

1950'ler, Cumhuriyetin kuruluşundan bu tarafa tarımın en hızlı geliştiği dönem olmuştur. Bu dönemde, Marshall yardımının etkisiyle de tarımda makineleşme başlamıştır. Tarıma yapılan önemli yatırımlar ve çok sayıda traktör, ekili alanların büyük ölçüde genişlemesini (1951'de 11 milyon hektar olan ekili alan, 1958'de 15 milyon hektar alana ulaşmıştır) sağlamıştır. Tarımsal fiyatların desteklenmesi ve karayollarının ıslah edilmesi, ürünlerin uzak yerlere nakliyesini mümkün kılarken, üretim arzusunun da arttırmıştır. Sonuçta, tarımın net hasılası 1950-1960 arasında 1968 fiyatlarıyla 15.87 milyar TL'den 26.84 milyar TL'ye (% 69 artış) çıkmıştır. Uygulanan iktisat politikalarının tarımın gelişmesine ve altyapı yatırımlarına (karayolları, elektrik santralleri, limanlar) öncelik vermesi sonucunda, ulaştırma ve tarım sektörlerinin toplam yatırımlar içindeki payı artmıştır. 1950- 1955 döneminde 1.575 milyon TL'lik yatırımın yapıldığı ulaştırma sektörünün toplam yatırımlar içindeki payı % 45'i aşarken, tarım sektörünün payı yaklaşık % 30'u bulmuştur. Buna karşılık, imalat sanayinde önemli gelişmelerin olduğundan söz edilememektedir.

Grafik 2: Türkiye'de 1950-1955 Döneminde Yatırımların Sektörel Dağılımı (%)

